„TRANZIȚIE” ȘI „TRANZITOLOGIE”. O EXAMINARE ISTORICO-TEORETICĂ

GALINA ANIȚOI

Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC

Rezumat. Subiect de actualitate, tranziția desemnează fenomenul istoric al schimbărilor și transformărilor social-politice, cu iradieri în toate sferile vieții umane. Perioada de tranziție constituie etapa cea mai dinamică și cea mai importantă în procesul de evoluție a societății umane. În acest articol autoarea își propune elucidarea conceptelor tranziție și tranzitologie, trecerea în revistă a tipurilor de tranziție, examinarea traseului evolutiv al tranzitologiei de la domeniu teoretic care se ocupă de problema tranziției de la un regim autoritar la unul democratic până la constituirea ei ca ramură/disciplină nouă în teoria culturii și civilizației. Este pusă în discuție, din perspectivă interdisciplinară, relația dintre tranziție/tranzitologie și literatură/știința literară. Sunt trasate, de asemenea, premisele tranzitologiei literare.

Cuvinte-cheie: Tranziție, tranzitologie, transformare, democrație, tranzitologie literară.

Abstract. A topical issue, the transition designates the historical phenomenon of socio-political changes and transformations, with irradiations in all spheres of human life. The transition period is the most dynamic and important stage in the process of evolution of human society. In this article the author aims to elucidate the concepts of transition and transitology, to review the types of transition, to examine the evolutionary path of transitology from the theoretical field dealing with the problem of transition from an authoritarian to a democratic regime to its establishment as a branch / new discipline in the theory of culture and civilization. From an interdisciplinary perspective, the relationship between transition / transitology and literature / literary science is discussed. The premises of literary transitology are also drawn.

Keywords: Transition, transitology, transformation, democracy, literary transitology.

Conceptul de „tranziție” a revenit în atenția specialiștilor în domeniu după anul 1989, odată cu prăbușirea comunismului în Europa Centrală și de Est și a disoluției URSS-lui, când statele din așa-numitul „fostul lagăr socialist” au luat calea tranziției de la un regim totalitar și o economie planificată spre democrație și economie liberă, de piață. Și în momentul de față problematica tranziției constituie o chestiune de actualitate, așa cum face parte din categoria

subiectelor „„mari», inepuizabile, vagi și inelucidabile, supuse celor mai acerbe controverse” (Simuț, 1996, p. 5).

Într-un cadru larg de referință, lexemul „tranziție” desemnează o perioadă de trecere, o „trecere (lentă sau bruscă) de la o stare, de la o situație, de la o idee la alta” (Dicționarul explicativ al limbii române). Semnificația cu care s-a înrădăcinat această noțiune în conștiința oamenilor este cea care vizează fenomenul istoric al schimbărilor și transformărilor social-politice, cu iradieri în toate sferele vieții umane.

Cercetarea și abordarea științifică a tranziției datează cu sfârșitul anilor 60 ai secolului trecut, odată cu apariția lucrărilor lui B. Moore *Originile sociale ale dictaturii și democrației* (1966) și S. P. Huntington *Ordinea politică în societățile în schimbare* (1968), axate pe „analiza transformărilor societăților” (Hintba, 2008, p. 21). Ulterior, „în contextul democratizării Europei de Sud și a Americii Latine” (Dârdală, p. 1), literatura cu privire la problematica tranziției s-a completat cu noi contribuții. Astfel, în aria de investigare a teoriilor schimbării sociale și dezvoltării a apărut un nou concept și o nouă abordare teoretică: „tranzitologia”. E de specificat de la bun început că asupra problemelor pe care le implică un proces tranzițional de la un regim politic la altul s-a îndreptat atenția cercetătorilor din diferite domenii.

Dezvoltarea tranzitologiei (sfârșitul a. a. 60 – începutul a. a. 70 ai sec. al XX-lea), considerată de unii cercetători disciplină științifică separată, (Buden, p. 2; Capcelea, 2012, p. 17), de alții – o nouă direcție de cercetare în cadrul științei politice (Graciov, p. 1; Șabasova, p. 196; Kuznețov, p. 46), „o subdisciplină a politologiei comparate” (Hintba, 2009, p. 3), coincide cu criza teoriei modernizării. Aceasta din urmă, „prima teorie a dezvoltării” (Nicu, 2013, p. 16), a fost paradigma dominantă în cadrul științelor sociale în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial (a. a. 50-60). Având la bază ideile sociologului german Max Weber despre trecerea de la societatea tradițională la societatea modernă, teoria modernizării a încercat să explice modul în care s-au dezvoltat societățile industriale din America de Nord și Europa de Vest. Ea se referea la faptul că țările slab-dezvoltate pot să atingă nivelul de progres al țărilor avansate prin imitarea parcursului (politic, economic etc.). Teoria modernizării s-a consumat tocmai din cauza tendinței sale de generalizare, căci nu toate societățile se pot dezvolta în același mod. Perspectiva tranzitologică care, într-un fel, ia locul teoriei modernizării schimbă accentele de pe problemele dezvoltării societății și economiei pe rolul factorului uman în procesul democratizării regimului politic, fiind numită și „abordarea orientată către agenți” (Grugel, 2008, p. 66).

Studiul lui Dankwart Rustow *Tranziția spre democrație: către un model dinamic* (*Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*), publicat în 1970, constituie punctul de plecare a tranzitologiei. Politologul și sociologul germano-american propune un model de tranziție spre

democrație, care se produce în trei faze: 1. faza preparatorie; 2. faza decizională; 3. faza de habituaare.

În 1986 apare ampla lucrare, cuprinzând patru volume, *Tranziția dinspre regimul autoritar: perspective ale democrației* (*Transition from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*), semnată de Guillermo O'Donnell, Philippe C. Schmitter și Laurence Whitehead, care se înscrie în aceeași linie teoretică¹. Studiul în cauză, oferind într-o formă generală aparatul categorial al noii discipline, se consideră a fi lucrarea clasică, de referință, miezul tranzitologiei (Șabasoava, p. 196; Grugel, 2008, p. 67; Capcelea, 2012, p. 22). Autorii susțin că într-un proces de tranziție de la autoritarism la democrație rolul elitelor este primordial și succesul instaurării unei democrații este rezultatul pactului și înțelegerilor dintre elite, mai precis dintre liderii regimului autoritar în retragere și ai opoziției democratice. Odată stabilite, aceste înțelegeri asigură tranziția pașnică, fără revoluții, de la dictatură la democrație.

Modelul tranziției pe care îl examinează savanții presupune, de asemenea, parcurgerea a trei etape succesive: 1. liberalizarea; 2. democratizarea; 3. socializarea.

Este important de menționat că elementul de noutate pe care îl impune tranzitologia în domeniul vast al schimbării sociale și dezvoltării îl reprezintă „percepția democratizării ca proces” (Nicu, 2013, p. 24). În sens general, este vorba de procesul schimbărilor politice și sociale care au drept finalitate instaurarea regimului democratic. Astfel, cercetările tranzitologice au avansat prin studiile lui S. Huntington *Al treilea val. Democratizarea la sfârșitul sec. XX* (1991), Adam Przeworski *Democrația și piața* (1992), J. J. Linz și A. Stepan *Problemele tranziției și consolidării democratice* (1996), dar și altele, marea lor majoritate completând contribuțiile privind modelele de tranziție spre democrație.

Evident, studiile din domeniul tranzitologiei sunt extrem de multe, încât devine dificil să fie cuprinse și sintetizate în articolul de față. Cert e că toate cercetările cu privire la problema tranziției – atât cele care examinează trecerea de la un regim autocrat spre democrație în țările din Europa de Sud și America Latină, configurând paradigma clasică a tranzitologiei, numită și tranzitologia din Vest, cât și abordările, numeroase și acestea, de la 1989 încoace, dedicate tranziției postcomuniste din statele Europei Centrale și de Est – oferă un vast și divers potențial teoretico-metodologic de abordare, care se completează reciproc, cum bine observă cercetătorul nostru Victor Saca, și

¹ Studiul conține patru părți, care sunt paginate separat: I. G. O'Donnell, Ph. Schmitter, L. Whitehead. *Transition from Authoritarian Rule: Southern Europe*; II. G. O'Donnell, Ph. Schmitter, L. Whitehead. *Transition from Authoritarian Rule: Latin America*; III. G. O'Donnell, Ph. Schmitter, L. Whitehead. *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*; IV. G. O'Donnell, Ph. Schmitter. *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Transitions*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1986.

permite reflectarea „fenomenului tranziției ca totalitate, cu niveluri diferite de dezvoltare într-un stadiu sau altul” (Saca, 2001, p. 65).

În volumul *Concluzii provizorii despre tranziții incerte* (*Tentative Conclusions about Uncertain Transitions*), unul din cele patru ale studiului menționat mai sus, G. O'Donnell și Ph. Schmitter definesc tranziția drept „un interval între două regimuri politice diferite” (O'Donnell, Ph. Schmitter, 1986 p. 3). Aceasta este prima definiție a conceptului de tranziție, lansată în circuitul științific. De-a lungul anilor, definițiile pentru acest concept s-au completat și nuanțat, în funcție de contextul și timpul la care se face referință și de semnificațiile care i se atribuie. Vom trece în revistă câteva din ele, culese din lucrările de specialitate.

Sociologul român Dumitru Sandu susține că tranziția este „schimbare, adică o mulțime de situații intermediare între două stări de relativ echilibru” (Sandu, 1999, p. 9). Valeriu Capcelea consideră tranziția „un proces social care are ca scop crearea sau recrearea instituțiilor pieței, un proces istoric, politic, cultural (constând în schimbarea comportamentelor, mentalităților, eticii, valorilor, stimulentei) prin care se asigură trecerea de la economia planificată la economia de piață, procesul de trecere de la totalitarism spre democrație” (Capcelea, 2012, p. 13). Lazăr Vlăsceanu definește tranziția astfel: „acea perioadă de transformare și configurare în care societatea trece dintr-un mod de a fi în altul” (Vlăsceanu, 2007, p. 17), iar Vladimir Pasti o prezintă ca „perioada de mișcare dintre două perioade stabile” (Pasti, 1995, p. 86). În viziunea lui Victor Saca, definirea tranziției ține de „examinarea ei ca o stare aparte a sistemului social-global sau ca o etapă relativ de sine stătătoare în curgerea istoriei, caracterizată prin interacțiunea nivelurilor istorice calitativ diferențiate în formarea sistemului, în general, și a subsistemelor, în particular” (Saca, 2001, p. 22).

Obiectul de studiu al tranzitologiei, ca disciplină în cadrul științei politice, îl constituie procesele de tranziție în diferite state, legitățile transformărilor (macro)politice ale societății contemporane.

Societatea umană, de-a lungul evoluției sale, a trecut prin mai multe procese tranziționale de la un tip de societate la altul, de la un sistem politic, ideologic și economic la altul. Prin urmare, faptul „că tranzitoriul constituie esența lumii contemporane sau, măcar, una din trăsăturile sale principale” (Ciurlău, p. 167) a devenit un adevăr imuabil. Realitatea a demonstrat și că tranziția este un fenomen complex, dinamic și cotrădictoriu.

Cercetătorii disting câteva tipuri de tranziții. Victor Saca, bunăoară, divizează tranzițiile în: parțiale și complete. Prima categorie subsumează tranzițiile de la societatea tradițională la societatea modernă. În acest caz, este vorba de tranzițiile istorice din secolele XV-XVII în Occident, care au pus începutul unui mod nou de viață, cu trecerea de la relațiile locale la cele

zonale, mai târziu – mondiale. Din punct de vedere economic, aceste tranziții au reprezentat etapa de pregătire pentru dezvoltarea capitalismului.

Tot în această categorie se înscriu și tranzițiile actuale din statele capitaliste economic dezvoltate, care poartă însemnele postmodernizării, reprezentând trecerea de la societatea industrială la cea postindustrială. Fără a afecta funcționarea regimului și sistemului politic existent, procesul tranzițional în cauză se referă, înainte de toate, la cadrul economic și tehnologico-informațional.

Al doilea tip de tranziție – completă – circumscrie, în opinia savantului, tranzițiile care se desfășoară sub semnul democratizării, inclusiv cele din țările postcomuniste. Această variantă include transformările sistemice radicale de ansamblu, cu impact asupra stării tuturor domeniilor vieții sociale și modului de gândire și comportament al omului (Saca, 2001, p. 25-28).

Cristian Florin Ciurlău evidențiază următoarele tipuri de tranziție: „a) tranziția statelor avansate sau dezvoltate din punct de vedere economico-social de la societatea, economia și civilizația industrială la societatea, economia și civilizația postindustrială (D. Bell, J. K. Galbraith), managerială (P. Drucker), științifică (J. Fourastié, p. Drucker), tehnologică (Z. Brzezinski), informațională (D. Bell, J. Naisbith), tehnologică (Em. Dobrescu); (...) b) tranziția statelor din fostul sistem socialist spre o societate civilă întemeiată pe o economie de piață; c) tranziția țărilor în dezvoltare sau mai puțin dezvoltate, considerate până nu demult ca formând «Lumea a treia», spre o economie de piață, în speță de la societatea și economia Primului Val la societatea și economia celui de al Doilea Val (adică de la civilizația agrară la civilizația industrială), și d) tranziția de la actuala ordine economică internațională la o nouă ordine internațională, la o nouă ordine mondială” (Ciurlău, p. 167-168).

Întrucât tranziția este, așa cum am menționat mai sus, un fenomen social-istoric complex, cu implicații profunde în toate sferele de activitate umană, însoțite și de o mutație a valorilor, tranzitologia și-a extins, în virtutea circulației ideilor și a conexiunilor dintre discipline, aria de influență. Ansamblul de probleme pe care le impune tranziția a depășit cadrul științei politice, stârnind interesul savanților din mai multe domenii: sociologie, istorie, filozofie, culturologie, psihologie, antropologie, literatură etc. și a permis deschiderea a noi orizonturi epistemologice. Astfel, putem afirma că tranzitologia, înțeleasă ca teorie a tranziției, s-a constituit și ca o ramură nouă în teoria culturii și civilizației, centrată pe examinarea tranzițiilor intercivilizationale, a mutațiilor civilizationale, a impactului profund și a repercusiunilor proceselor tranziționale asupra mentalităților, comportamentelor și obiceiurilor.

În această ordine de idei, pornind și de la afirmația judicioasă a criticului Ion Simuț potrivit căreia literatura se află mereu într-un dialog „receptiv,

deschis, cu lumea socială, politică și istorică, cu realitatea cotidiană” (Simuț, 1996, p. 69), vom considera tranzitologia și metodă de cercetare literară. Acest fapt ne oferă posibilitatea de a gândi și (re)considera fenomenul literar-artistic într-un cadru mult mai larg, interdisciplinar.

După cum am specificat în altă parte, „impactul tranziției (în toate formele ei de manifestare – politic, economic, schimbare de paradigmă și valori sociale și morale etc.) asupra transformărilor din structura socială implică tot atât de radicale remodelări și la nivelul personalității umane” (Anițoi, 2018, p. 274). Un proces tranzițional determină o transformare colectivă radicală, de care nimeni nu poate fi scutit, provoacă un adevărat „șoc al viitorului” (Alvin Toffler). Dezechilibrele, incertitudinea, crizele, perturbarea valorilor etc., cauzate de iureșul schimbărilor vertiginoase, devin fenomene la ordinea zilei.

Raportat la literatură, acest fapt de realitate își găsește cea mai fidelă oglindire în structura caracterului artistic. De aici și decizia de abordare, în cadrul demersului nostru de investigare, a problematicii personajului literar din perspectivă tranzitologică.

Vom prelua din aparatul categorial al tranzitologiei mai multe concepte: tranziție, democrație, postcomunism, criză, reformă, transformare, liberalizare, orientări paradoxale, paradoxuri ale mentalității, conștiință și comportament politic, efectul „tunel” (V. Saca) etc., pe care le vom utiliza și valorifica la elaborarea unei tipologii a personajelor ce întruchipează destine emblematice pentru perioada de tranziție și la analiza categoriilor tipologice ce vor fi stabilite.

În concluzie, ne exprimăm încrederea că tranzitologia literară, așa cum va fi numită de acum încolo această metodă de cercetare, va completa eșafodajul teoretic, oferind noi căi de interpretare a textului artistic, precum și noi modalități pentru o analiză amplă, multiaspectuală a personajului literar.

Referințe bibliografice:

1. ANIȚOI, Galina. Inadaptatul vs parvenitul – tipologii literare ale tranziției. În: *Relecturi și reinterpretări ale textului literar* (coord.: Ion Plămădeală). Chișinău, 2018, p. 273-280.
2. BUDEN, Boris. *Ce este post-comunismul și cum să-l gândim?* [online] Disponibil: https://e-cart.ro/4/boris/ro/gri/boris_g.html [citat 29.08.2021]
3. CAPCELEA, Valeriu. *Tranziția moldovenească: fazele, elementele structurale, dimensiunile, paradoxurile, eșecurile și avatarurile ei*. Chișinău, 2012.
4. CIURLĂU, Cristian Florin. *Tranziția ca stare de normalitate a lumii actuale*. [online] Disponibil: https://www.utgjiu.ro/revista/ec/pdf/2007-01/31_Ciurlau%20Cristian%20Florin.pdf [citat 04.09.2021]
5. DÂRDALĂ, Lucian-Dumitru. *Repere teoretice în studiul tranziției și consolidării democratice*. [online] Disponibil: https://www.umk.ro/images/documente/publicatii/Buletin17/17_repere_teoretice.pdf [citat 04.09.2021]

6. DICȚIONARUL EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE. [online] Disponibil: <https://dexonline.ro/definitie/tranzi%C8%9Bie> [citât 10.08.2021]
7. GRUGEL, Jean. *Democratizarea. O introducere critică*. Iași, 2008.
8. NICU, Dan. *Moldovenii în tranziție: între trecut și viitor*. Chișinău, 2013.
9. O'DONNELL, G., SCHMITTER, Ph. *Transitions from authoritarian rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, 1986.
10. PASTI, V. *România în tranziție. Căderea în viitor*. București, 1995.
11. SACA, Victor. *Interese politice și relații politice: dimensiuni tranzitorii*. Chișinău, 2001.
12. SANDU, Dumitru. *Spațiul social al tranziției*. Iași, 1999.
13. SIMUȚ, Ion. *Critica de tranziție*. Cluj-Napoca, 1996.
14. VLĂSCEANU, Lazăr. *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*. Iași, 2007.
15. ГРАЧЕВ, М. Н., МАДАТОВ А. С. *Демократия и демократизация: "теории волн"*. [online] Disponibil: <http://grachev62.narod.ru/gm/chapt04.htm> [citât 21.09.2021]
16. КУЗНЕЦОВ, И. И. Парадигма транзитологии (Плюсы и минусы объяснительной концепции переходного периода). În: *Общественные науки и современность*. 2000, № 5, p. 46-51.
17. ХИНТБА, И. Р. Три этапа эволюции транзитологии: на пути к четвертому? În: *Вестник РУДН, серия Политология*. 2008, № 2, p. 20-34.
18. ХИНТБА, И. Р. *Консолидация демократии: сущность, факторы, модели. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук*. Москва-2009 [online] Disponibil: https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01004563218.pdf [citât 11.09.2021]
19. ШАБАСОВА, М. А. *Транзитология как научный подход и идеология*. [online] Disponibil: <https://hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/tif/4/Shabasova.pdf> [citât 29.08.2021]

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent), Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.